

O'RTA ASRLAR JAHON TARIXI: SIYOSIY, IQTISODIY VA MADANIY TARAQQIYOT XUSUSIYATLARI

Ibragimov Abbosxon Adaxamjonovich

O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligining
Andijon akademik litseyi Tarix fani o'qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada o'rta asrlar jahon tarixining siyosiy, iqtisodiy va madaniy taraqqiyot xususiyatlari tahlil qilingan. O'rta asrlarda Yevropa, Osiyo va Yaqin Sharq hududlarida yuz bergan tarixiy jarayonlar, davlatlarning shakllanishi, feodal munosabatlarning rivojlanishi, Buyuk Ipak yo'lining xalqaro savdodagi o'rni hamda ilm-fan va madaniyat taraqqiyotiga oid masalalar yoritilgan. Shuningdek, Islom uyg'onish davrining jahon sivilizatsiyasi taraqqiyotiga qo'shgan hissasi ham ilmiy jihatdan tahlil etilgan. Tadqiqot natijalariga ko'ra, o'rta asrlar davri insoniyat tarixida davlat boshqaruvi, fan, ta'lim, me'morchilik va madaniyat rivojida muhim bosqichlardan biri bo'lib xizmat qilgan.

Kalit so'zlar: o'rta asrlar, jahon tarixi, feodalizm, Buyuk Ipak yo'li, sivilizatsiya, Islom uyg'onish davri, Yevropa, davlat boshqaruvi, madaniyat, ilm-fan.

Abstract: This article analyzes the political, economic, and cultural characteristics of world history during the Middle Ages. It examines the historical processes that took place in Europe, Asia, and the Middle East, including the formation of states, the development of feudal relations, the role of the Great Silk Road in international trade, and the progress of science and culture. The article also provides a scholarly analysis of the contribution of the Islamic Renaissance to the development of world civilization. The findings indicate that the medieval period constituted one of the most significant stages in human history, marked by remarkable achievements in state governance, science, education, architecture, and culture.

Keywords: Middle Ages, world history, feudalism, Great Silk Road, civilization, Islamic Renaissance, Europe, state governance, culture, science.

Аннотация: В данной статье анализируются политические, экономические и культурные особенности развития мировой истории в эпоху Средневековья. Рассматриваются исторические процессы, происходившие в Европе, Азии и на Ближнем Востоке, формирование государств, развитие феодальных отношений, роль Великого шелкового пути в международной торговле, а также вопросы развития науки и культуры. Кроме того, с научной точки зрения исследован вклад Исламского Возрождения в развитие мировой цивилизации. По результатам исследования установлено, что эпоха Средневековья стала одним из важнейших этапов в истории человечества, оказав значительное влияние на развитие государственного управления, науки, образования, архитектуры и культуры.

Ключевые слова: Средневековье, всемирная история, феодализм, Великий шелковый путь, цивилизация, Исламское Возрождение, Европа, государственное управление, культура, наука.

Kirish. Jahon tarixida o'rta asrlar davri insoniyat taraqqiyotining eng muhim bosqichlaridan biri hisoblanadi. Tarix fanida ushbu davr odatda G'arbiy Rim imperiyasining V asr oxirlarida qulashidan XV asr oxiri yoki XVI asr boshlarigacha bo'lgan davrni o'z ichiga oladi. Biroq Sharq mamlakatlari tarixida o'rta asrlarning boshlanishi va yakunlanishi ayrim jihatlari bilan farqlanadi. Shu sababli o'rta asrlar tarixini tadqiq etishda hududiy va sivilizatsion yondashuv muhim ahamiyat kasb etadi.

O'rta asrlar uzoq vaqt davomida "qorong'i asrlar" sifatida baholab kelindi. Ammo zamonaviy tarixshunoslik ushbu davrni mutlaqo boshqacha talqin qilmoqda. Chunki aynan

o'rta asrlarda zamonaviy davlatlarning shakllanishi, xalqaro savdo yo'llarining rivojlanishi, ilm-fan va madaniyatning yuksalishi hamda diniy-falsafiy qarashlarning takomillashuvi yuz berdi.

Mazkur davrda Sharq mamlakatlari, xususan Movarounnahr, Xuroson, Eron, Hindiston va Xitoy ilm-fan hamda madaniyat markazlariga aylandi. Ayni paytda G'arbiy Yevropada ham feodal davlatlar shakllanib, keyinchalik markazlashgan qirolliklarning yuzaga kelishiga zamin yaratildi.

O'rta asrlar tarixini o'rganish bugungi kunda ham dolzarb hisoblanadi. Chunki mazkur davr insoniyat sivilizatsiyasining siyosiy, iqtisodiy va madaniy taraqqiyot qonuniyatlarini tushunishda muhim ilmiy manba vazifasini bajaradi.

Asosiy qism

O'rta asrlar davrining asosiy bosqichlari

Tarixshunoslikda o'rta asrlar odatda uch bosqichga bo'linadi:

- Ilk o'rta asrlar (V–X asrlar);
- Rivojlangan o'rta asrlar (XI–XIII asrlar);
- So'nggi o'rta asrlar (XIV–XV asrlar).

Har bir bosqich o'ziga xos siyosiy, iqtisodiy va madaniy xususiyatlarga ega bo'lgan.

Ilk o'rta asrlarda G'arbiy Rim imperiyasining parchalanishi natijasida german qabilalari tomonidan ko'plab yangi davlatlar tashkil topdi. Franklar qirolligi, Vizantiya imperiyasi va Arab xalifaligi ushbu davrning eng yirik siyosiy markazlari hisoblangan.

XI–XIII asrlarga kelib feodal munosabatlar to'liq shakllandi. Yer egaligi davlat iqtisodiyotining asosiga aylandi. Feodal jamiyatda qirol, yirik feodallar, ritsarlar, ruhoniylar va dehqonlar asosiy ijtimoiy qatlamlarni tashkil etdi.

Shu bilan birga, aynan rivojlangan o'rta asrlarda shaharlar soni keskin ortdi. Hunarmandchilik va savdo rivojlandi. Yevropaning ko'plab shaharlarida gildiyalar va sexlar tashkil topdi. Natijada iqtisodiy hayot jonlandi hamda keyingi davr kapitalistik munosabatlarining shakllanishi uchun dastlabki sharoitlar yaratildi.

Sharqda esa Somoniylar, Qoraxoniylar, G'aznaviylar, Saljuqiylar va Xorazmshohlar davlatlari yuksalib, davlat boshqaruvi, ilm-fan va madaniyat rivojiga katta hissa qo'shdilar.

O'rta asrlarda davlat boshqaruvi va feodal tizim

O'rta asrlarda dunyoning aksariyat hududlarida feodal tuzum hukm surgan. Feodalizmning asosini yer egaligi tashkil etgan bo'lib, siyosiy hokimiyat ham ko'pincha yer egalari qo'lida to'plangan.

Yevropada qirollar markaziy hokimiyatni mustahkamlashga harakat qilgan bo'lsalar-da, ko'plab yirik feodallar mustaqil siyosat yuritgan. Natijada ichki urushlar va siyosiy tarqoqlik uzoq vaqt davom etdi.

Sharq mamlakatlarida esa davlat boshqaruvi nisbatan markazlashgan shaklda rivojlandi. Arab xalifaligi, Saljuqiylar, Temuriylar va Usmonlilar davlatlarida markaziy hokimiyat kuchli bo'lib, soliq tizimi, harbiy boshqaruv va sud ishlari aniq tartibga solingan.

Davlat boshqaruvida diniy omil ham muhim rol o'ynagan. Islom mamlakatlarida shariat qonunlari, Yevropada esa xristian cherkovi siyosiy hayotga katta ta'sir ko'rsatgan.

Buyuk Ipak yo'lining jahon sivilizatsiyasi taraqqiyotidagi o'rni

O'rta asrlar tarixida Buyuk Ipak yo'li Sharq va G'arbni bog'lovchi eng muhim xalqaro savdo va madaniy aloqa tizimi sifatida alohida o'rin egallaydi. Bu yo'l Xitoydan boshlanib, Markaziy Osiyo orqali Eron, Kichik Osiyo va Yevropa mamlakatlarigacha

davom etgan. Savdo yo'llari orqali ipak, chinni, ziravorlar, qimmatbaho metall buyumlar, qog'oz, qurol-yarog' va boshqa mahsulotlar ayirboshlangan.

Buyuk Ipak yo'lining ahamiyati faqat iqtisodiy manfaatlar bilan cheklanmagan. Ushbu yo'l orqali turli xalqlarning madaniyati, dini, ilmiy bilimlari va texnologik yutuqlari ham keng tarqalgan. Xitoyda ixtiro qilingan qog'oz tayyorlash texnologiyasi, kompas va porox kabi kashfiyotlar Sharqdan G'arbga aynan Buyuk Ipak yo'li orqali yetib borgan. Shuningdek, G'arbda shakllangan ayrim ilmiy va texnik yutuqlar ham Sharq mamlakatlariga kirib kelgan.

Markaziy Osiyo shaharlari — Samarqand, Buxoro, Termiz, Xiva, Toshkent va Farg'ona vodiysidagi yirik savdo markazlari ushbu yo'lining eng muhim bekatlaridan hisoblangan. Bu shaharlar nafaqat savdo, balki ilm-fan, hunarmandchilik va madaniyat markazlari sifatida ham rivojlandi.

Buyuk Ipak yo'li xalqlar o'rtasidagi tinchlik, o'zaro manfaatli hamkorlik va madaniyatlararo muloqotning rivojlanishiga katta hissa qo'shgan. Shu bois u bugungi kunda ham jahon tarixining muhim merosi sifatida e'tirof etiladi.

Islom uyg'onish davri va ilm-fan taraqqiyoti

VIII–XIII asrlar Sharq mamlakatlari tarixida Islom uyg'onish davri yoki Musulmon Renessansi sifatida mashhurdir. Aynan shu davrda Markaziy Osiyo, Bag'dod, Damashq, Qohira va boshqa shaharlarda ilm-fan misli ko'rilmagan darajada rivojlandi.

Bag'doddagi "Bayt ul-hikma" ("Donishmandlar uyi") dunyoning eng yirik ilmiy markazlaridan biri bo'lib, unda yunon, hind va fors olimlarining asarlari arab tiliga tarjima qilindi. Natijada qadimgi ilmiy meros saqlanib qolib, yangi ilmiy tadqiqotlar uchun mustahkam asos yaratildi.

Movarounnahr va Xorazm hududlaridan yetishib chiqqan buyuk allomalar jahon ilm-faniga ulkan hissa qo'shdilar. Muhammad al-Xorazmiy algebra faniga asos soldi, Ahmad al-Farg'oni astronomiya va geografiya sohasida muhim tadqiqotlar olib bordi, Abu Nasr Forobiy falsafa va mantiqni rivojlantirdi, Abu Rayhon Beruniy geodeziya, mineralogiya va tarix fanlarida yuksak natijalarga erishdi, Abu Ali ibn Sino esa tibbiyot ilmini yangi bosqichga olib chiqdi.

Ularning ilmiy asarlari keyinchalik lotin tiliga tarjima qilinib, Yevropa universitetlarida bir necha asr davomida asosiy darslik sifatida foydalanildi. Bu holat Sharq ilm-fanining jahon sivilizatsiyasiga qo'shgan ulkan hissasini yaqqol namoyon etadi.

Yevropada ta'lim va universitetlarning rivojlanishi

XI–XIII asrlarga kelib G'arbiy Yevropada ham ilm-fan rivojlana boshladi. Dastlab ta'lim monastir va sobor maktablarida olib borilgan bo'lsa, keyinchalik mustaqil universitetlar tashkil topdi.

Bolonya universiteti (1088), Parij universiteti (XII asr), Oksford va Kembrij universitetlari Yevropaning eng qadimgi oliy ta'lim muassasalari hisoblanadi. Bu universitetlarda ilohiyot, huquq, tibbiyot, falsafa va erkin san'at fanlari o'qitilgan.

Universitetlarning tashkil topishi ilmiy izlanishlarning rivojlanishiga, mutaxassislar tayyorlashga hamda keyinchalik Uyg'onish davri fanining shakllanishiga mustahkam zamin yaratdi.

O'rta asrlarda iqtisodiy taraqqiyot va shaharlarning rivojlanishi

O'rta asrlarda qishloq xo'jaligi iqtisodiyotning asosini tashkil etgan bo'lsa-da, XI–XV asrlarda shaharlarning rivojlanishi iqtisodiy hayotda muhim burilish yasadi.

Yevropada hunarmandlar gildiyalari va savdogarlar uyushmalari tashkil etildi. Bu tashkilotlar ishlab chiqarish sifati, narxlar va savdo qoidalarini tartibga solib turdi.

Sharqda esa Samarqand, Buxoro, Hirot, Marv, Balx, Isfahon va Bag'dod kabi shaharlar xalqaro savdo markazlariga aylandi. Bu shaharlarda ipakchilik, kulolchilik, metallga ishlov berish, zargarlik, to'qimachilik va me'morchilik yuksak darajada rivojlandi.

Sug'orish tizimlarining takomillashuvi dehqonchilik unumdorligini oshirdi. Kanallar va ariqlar qurilishi natijasida yangi yerlar o'zlashtirildi, bu esa davlatlarning iqtisodiy qudratini mustahkamladi.

Savdo aloqalarining kengayishi natijasida turli mamlakatlar o'rtasida iqtisodiy integratsiya kuchaydi, pul muomalasi rivojlandi va xalqaro bozorlar shakllandi. Aynan shu jarayonlar keyinchalik Buyuk geografik kashfiyotlar va yangi iqtisodiy munosabatlarning yuzaga kelishiga zamin yaratdi.

Adabiyotlar:

1. Ahmedov, B. A. (2018). O'zbekiston xalqlari tarixi manbalari. Toshkent: O'qituvchi.
2. Asqarov, A., & Ziyo, A. (2023). O'zbekiston tarixi. I jild (Eng qadimgi davrlardan XVI asrgacha). Toshkent: Ma'naviyat.
3. Eshov, B. J. (2021). Jahon tarixi (O'rta asrlar). Toshkent: Tafakkur.
4. Soucek, S. (2000). A History of Inner Asia. Cambridge: Cambridge University Press.
5. Starr, S. F. (2013). Lost Enlightenment: Central Asia's Golden Age from the Arab Conquest to Tamerlane. Princeton: Princeton University Press.